Groene elementen op het boerenerf: uitleg en plantinstructie

Het belang van het groene erf toen en nu

Het groen op het boerenerf maakt deel uit van het *cultuurhistorisch erfgoed* van onze regio en vormt een belangrijk onderdeel van het lokale landschap en ecologie.
Het groen op en om het boerenerf is een uitdrukking van de agrarische historie. De meeste bomen en struiken op het boerenerf hadden tot voor kort een duidelijke functie: windkering, erfscheiding, veekering, fruit en groenten, bouwhout, geriefhout, brandhout, veevoer. Bijvoorbeeld: eik (constructiehout, schors), walnotenboom (noten, tegen de vliegen), iep (meubels, wagens), berk (bezems), es (stelen van gereedschap), knotlinden (schaduw), populier (windkering, klompen), els (hekpalen), zwarte vlier (bliksemafleiding).

In latere decennia kwam meer de nadruk te liggen op de *esthetische* rol van het erfgroen (sierbomen en struiken, bloemen) en op *ecologische en landschappelijke belang* van het groen op het boerenerf.
Struweelhagen en heggen bieden schuilplaats, nestgelegenheid en voedsel voor vogels (o.a. heggenmus, kneu, merel, zanglijster, winterkoninkje) en voor knaagdieren (bosmuis, veldmuis, egel) en dient als jachtgebied voor marterachtigen (wezel, hermelijn, marter).
Hoogstamfruitbomen hebben naast een grote landschappelijke en esthetische waarde een grote ecologische waarde: nestgelegenheid voor vogels (o.a. steenuil, spreeuw). In het voorjaar trekken de bloemen veel insecten, vlinders en bijen aan en daardoor ook vogels als ringmus, ekster, spreeuw en merel. In het najaar komen vogels, zoogdieren en bijen af op het valfruit. Boomgaarden zijn ook aantrekkelijk voor egels, konijnen, hazen, dassen.
Knotbomen (knotlinde, wilg) zijn erg belangrijk voor vlinders, vogels (m.n. holenbroeders als steen- en kerkuil, torenvalk, wilde eend, groenling, vink) en voor vleermuizen.
Solitaire bomen en bomenrijen bieden nestgelegenheid voor vogels en zijn van belang als vliegroutes en foerageer en schuilplaats van vleermuizen. Ook vormen deze een groeiplaats voor mossen en zijn van belang voor de voortplanting van insecten (bijv. galwespen op eik).
Winterlinde, wegedoorn, veldesdoorn, zoete kers, boswilg en andere struiken zijn van groot belang voor bijen. Vuilboom en wegedoorn zijn van specifiek belang voor vlinders (m.n. Vuilboomblauwtje en citroenvlinder). Meidoorn, eik, berk, en andere bomen trekken veel

insecten aan en zijn daarom ook van belang voor allerlei vogels. Vlier, liguster en andere besdragende struiken zijn in de herfst belangrijk voor lijsterachtigen (merel, lijster,..) en doortrekkers zoals de kramsvogel.
Houtwallen en singels combineren veel van de voornoemde ecologische functies mits van voldoende breedte en met voldoende dichtheid: schuilgelegenheid, broedgelegenheid en/of voedsel voor diverse vogels (o.a. grasmus, braamsluiper, grote lijster), vlinders (o.a. gehakkelde aurelia, eikenpage, landkaartje), overwinterende padden, meikevers, e.d.. Als lijnvormig groen vormen ze vaak ook de verbindingswegen voor diverse zoogdieren (bijv. reeën, das, marterachtigen) in het landschap.

Houtwal

Een aarden wal met begroeiing van bomen en prikkerige struiken, vaak met greppel (geute) er naast, in vorige eeuwen opgeworpen om vee binnen een weiland en vee of wild buiten een akker te houden en als bron voor geriefhout. Eiken in houtwallen werden vroeger vaak om de 10 jaar afgezet voor hakhout waardoor eikenstoven ontstonden. Nu wordt het hakhoutbeheer vaak niet meer toegepast en zijn de eikenstoven vaak in de ruilverkaveling gerooid of zijn ze uitgegroeid tot hoogopgaande bomen.
Ruimte beslag: Een volgroeide houtwal zal 3-5 meter breed worden. Bomen tot 20-30 meter hoog en struiken 4 tot 6 meter hoog
Geschikte soorten: Hoog opgaande bomen: met name zomereiken soms essen of iepen; Lage bomen en struiken: wilde lijsterbes, éénstijlige meidoorn, hazelaar, vuilboom, sleedoorn, gewone vogelkers, hondsroos. Verder (max 5% van de aanplant): zoete kers, wilde kardinaalsmuts, gelderse roos, krent, wegedoorn, haagbeuk, hulst, vlier, wilde liguster, veldesdoorn.
Aanplant: Maak drie rijen beplanting elk op 1,5 m onderlinge afstand. In de middelste rij komen de eiken (met boompaal) om de 10 tot 15 meter. De buitenste rijen met om de 1,5 meter.
Beheer: In de eerste 5 jaar de aanplant vrij houden van ruigte zoals braam en brandnetel die de aanplant overgroeien. Vanaf 5 jaar kan waar nodig gesnoeid of gedund worden. Na 10 jaar de struiken afzetten op ca 20 cm van de bodem (steeds een deel van de beplanting). Dit iedere 15-20 jaar herhalen.

Houtsingel (op droge grond)

Een brede strook met beplanting van bomen en prikkerige struiken langs erf- en perceelsgrenzen. In onze streek vaak aangelegd tijdens de ruilverkaveling van de zestiger jaren van de vorige eeuw. Dienen vaak als windkering en vroeger ook voor geriefhout (zie houtwal).
Geschikte soorten: Hoog opgaande bomen: zomereik, es, iep; lage bomen en struiken: wilde lijsterbes, éénstijlige meidoorn, hazelaar, vuilboom, sleedoorn, europese vogelkers, hondsroos. Verder (max 5% van de aanplant): zoete kers, wilde kardinaalsmuts, gelderse roos, krent, wegedoorn, haagbeuk, hulst, vlier, wilde liguster, veldesdoorn.
Ruimtebeslag: Bij drie plantrijen als bij houtwal (3-5 meter breed), maar singels kunnen ook 2, 4 of meer plantrijen krijgen en dan tot 15 meter breed worden. Hoogte: zie houtwal
Aanplant en beheer: zie houtwal, maar vaak minder hoge bomen en/of (ook) andere bomen dan eiken.

Elzensingel

In lagere natte delen en langs sloten staan vaak singels van zwarte elzen. Hakhout van elzen werd vaak gebruikt voor hekpalen, borstels, bezems en stookhout.
Geschikte soorten: bomen: met name zwarte els soms ook gewone es of zwarte populier*;* struiken (eventueel): meidoorn, vuilboom, lijsterbes.
Ruimtebeslag: Volgroeide elzen kunnen tot 20 meter hoog worden, maar in de praktijk zijn ze vaak lager.
Aanplant: Een elzensingel langs sloten is vaak eenrijig en bestond oorspronkelijk vaak uit spontane opslag. Later aangeplante singels zijn vaak in een of twee rijen geplant op 1,5 meter afstand met in de rij om de 0,5 meter en worden dan 3 meter (enkele rij) of 5 meter (dubbele rij) breed.
Beheer: Om de 10-15 jaar moeten de elzen en ondergroei gefaseerd worden afgezet.

Knotwilgen

Langs sloten en langs een erfgrens in lagere nattere delen wordt ook vaak een rij wilgen geplant. Knotwilgen werden vroeger gezet voor het geriefhout (o.a. klompen, vlechtwerken , beschoeiingen en brandhout)
Geschikte soorten: met name schietwilg en grauwe wilg
Ruimtebeslag: Een volgroeide knotwilg zal tot maximaal 5-8 meter hoog worden, afhankelijk van de

knotfrequentie en tot 6 meter breed.
Aanplant: wilg kan als staak (2-3 meter lange 3-jarige takken met alleen aan de top nog een paar twijgen) 1-1,5 meter diep worden geplant na het schillen van de onderste 50 cm.
Beheer: Wilgen worden om de drie jaar gesnoeid, veelal als de takken een dikte van 6-8 cm hebben.

Struweelhaag

Een dichte haag van doorn- en bessen of bottels dragende struiken die vrij uitgroeien en om de 6 jaar tot op 1 meter worden afgezet. Aanvankelijk vaak als veekering en scheiding tussen de weilanden en akkers.
Geschikte soorten: meidoorn, sleedoorn, hondsroos, wilg, veld-esdoorn, vuilboom, egelantier.
Ruimtebeslag: tot ca 3 meter breed, Hoogte maximaal 4-6 meter
Aanplant: Vaak 2 rijen op 1,5 m afstand met 1,5 m tussen de struiken.
Beheer: Om de 6 jaar tot op 1 meter boven de grond afzetten (gefaseerd). Heggenvlechten kan worden toegepast.

Solitairen en bomenrijen

Bomen op boerenerven op het hoge land van Vollenhove hadden veelal een nuttige functie. Solitairen voor de sier komen eigenlijk pas vanaf de tachtiger jaren van de vorige eeuw sporadisch voor (rode beuk, paardenkastanje, acacia, grove den). Op het hoge land van Vollenhove zijn bomen op het boerenerf dikwijls aan te treffen als rijtje of groepje iepen of essen langs de oprit, op de achtergrens van het erf, in de kalverwei vooraan bij de weg.
*Geschikte soorten voor **solitaire bomen** op het erf:*
*(*knot-)winterlinde (voor de boerderij), walnoot (naast spoelplaats en stookhok), verder ook in enkel geval: gewone beuk, acacia, tamme kastanje, winterlinde, gewone esdoorn (allen alleen aan de vóórzijde van de boerderij).
Ruimtebeslag/Aanplant solitaire bomen: afhankelijk van de soort 10 tot 20 meter breed en 20 – 30 meter hoog. Aanplant op minimaal 20 meter van andere beplanting of bebouwing met minimaal 1 boompaal. Kan ook als groepje van drie die samen opgroeien.
*Geschikte soorten voor **bomenrij/groepje**:* Inlandse eik, gewone es, veldiep, zwarte populier.
Ruimtebeslag/Aanplant bomenrij/groepje: De bomen staan vaak geplant in een rijtje van 6 of meer bomen met een onderlinge afstand van minstens 10 meter. De rij bomen zal uiteindelijk zo'n 10-15 meter breed worden en 20 tot 30 meter hoog worden.
Beheer solitairen en bomenrij/groepje: In jonge jaren beschermen met een boomkorf tegen muizen en konijnen en verwijderen gras en jonge scheuten onder aan de stam. Verder voornamelijk weghalen van dood hout en kruisende takken. Onder de boomkroon niet

graven of de grond verdichten door verharding.
*Beheer **knotlindes***: Als de lindes (winterlinde, Hollandse linde) met een lattenframe gekocht worden (leilindes) dan dit frame bij het planten vervangen door palen en zwaardere latten. Zorg er voor dat de bomen tussen de ramen komen te staan om het uitzicht vrij te laten. De bomen jaarlijks zo snoeien, dat er een krans van omhoog en opzj stekende hoofdtakken ontstaat (zie foto) om voldoende schaduw op de boerderij te verkrijgen.

Boomgaard

Vruchtbomen worden al heel lang geteeld in het hoge land van Vollenhove en de hoogstamboomgaarden waren in de negentiende eerste helft van de twintigste eeuw ook relatief vrij groot. De boomgaarden bestonden vaak uit een grote verscheidenheid van fruitsoorten: appels, handperen, stoofperen, pruimen en een enkele walnoot, tamme kastanje of zoete kers.
De boomgaard werd veelal omsloten door een meidoornheg als veekering
Geschikte soorten: zie de “lijst streekeigen vruchtbomen”
Ruimtebeslag: volgroeide hoogstambomen zijn afhankelijk van de soort 6-15 meter hoog. Walnoten en tamme kastanjes kunnen wel 20-25 meter hoog worden.
Aanplant: Plant minimaal 5 fruitbomen. Plant de soorten die hoog worden aan de noordzijde en de soorten die kleiner blijven aan de zuidzijde zodat alle bomen voldoende licht krijgen. De onderlinge plantafstand varieert per soort: pruimen minimaal 5 meter; peren en kersen minimaal 8 meter; appels minimaal 10 meter, walnoten en kastanjes minimaal 15 meter uit elkaar.
Beheer: Tijdens de eerste jaren na aanplanten moet er vormsnoei worden gedaan, teneinde 3 of 4 gesteltakken te krijgen die de hoofdtakken van de boom zullen worden. Na 5 jaar om de 2 a 3 jaar onderhoudssnoei uitvoeren waarbij dood hout, kruisende takken en waterloten worden verwijderd. Walnoten en kastanjes hoeven niet gesnoeid te worden. Houdt paarden en koeien weg van vruchtbomen.

Heggen

Een dichte rij struiken die ongeveer eenmaal per jaar geschoren (geknipt) wordt. Op het hoge land van Vollenhove wordt de erfgrens aan de wegkant vaak door een heg van meidoorn gevormd. Ook wel langs de oprit en om de boomgaard of moestuin.
Geschikte soorten: vooral (éénstijlige) meidoorn; ook hulst, haagbeuk, gewone beuk, veldesdoorn en liguster.
Ruimtebeslag: 1 meter (1 rij) - 1,5 meter (2 rijen)
Aanplant: Graaf langs een strakke lijn een een niet al te diepe sleuf. Bevochtig de wortels van het bosplantsoen. Zet het bosplantsoen in de sleuf (wortels net onder het oppervlak), doe losse grond op de wortels ondertussen het bosplantoene enige keren schuddend. Stamp de grond voorzichtig aan. Zet vier planten per strekkende meter. Eén plantrij is vaak voldoende. Voor een wat robustere heg: twee plantrijen met 0,30 cm tussenruimte en 5 planten per strekkende meter.
Beheer: Geef in het begin en tijdens droge perioden voldoende water. In mei-juni en in september snoeien. De heg van onderen wat breder laten dan bovenaan.

Poel

Een poel werd vroeger aangelegd op het erf of nabij weiland als drinkplaats voor het vee en als bron van bluswater in geval van brand.
Geschikte soorten: In de poel: zuurstof makende waterplanten welke zich na verloop van tijd spontaan vestigen. Rond de poel: kruidenrijke ruigte en struweel (meidoorn, sleedoorn, grauwe wilg). In een poel kunnen kikkers, padden, salamanders en libellen hun eieren afzetten en de poel schept een groeiplaats voor diverse plantensoorten.
Ruimtebeslag: de poel is bij voorkeur minimaal 50 m2 en ca 1,5 meter diep
Aanplant: De poel ligt liefst volledig in de zon of half in de schaduw. De poel mag alleen in extreme droge jaren droogvallen. Daarom moet de bodem ca 1 meter onder het gemiddelde grondwater niveau liggen of boven een ondoorlatende laag (natuurlijk of aangelegd: leem, klei, bentoniet matten). Aan de zonzijde een flauw aflopende helling. Ook wat stenen en takken rond de poel.
Beheer: Jaarlijks de helft van de waterplanten verwijderen. Om de paar jaar de helft van de vijver uitbaggeren. De begroeide randen van de poel in delen maaien.

Ruigte

Achter een schuur of in andere overhoek kan op het erf een ruigere vegetatie staan van o.a. brandnetels, klimop, akkerdistel, koninginnekruid, kaardenbol, e.d. die van belang zijn als waardplant of voedsel voor vlinders en insecten. Ook kan hier een takkenril (van belang voor egel, wezel, bunzing) of broeihoop (voor de ringslang) gemaakt worden.

Bronnen:

Landschap Overijssel, *Landschapselement*en, 2022
CLM en Landschapsbeheer Nederland, *Natuur op eigen Erf*, 2005